Hannu-Pekka Lappalainen

Lukijan silmin

Matkalla Kafkaan, runoon ja Viroon

LUKIJAN SILMIN

HANNU-PEKKA LAPPALAINEN

LUKIJAN SILMIN

Matkalla Kafkaan,
runoon ja Viroon

© 2016 Hannu-Pekka Lappalainen
Päällys ja taitto: Books on Demand
Kansikuva: Hannu-Pekka Lappalainen
Kustantaja: BoD – Books on Demand, Helsinki, Suomi
Valmistaja: BoD – Books on Demand, Norderstedt, Saksa

ISBN: 978-952-330-798-8

SISÄLLYS

JOTAKIN JATKUVUUDESTA

J. W. Durchman Lönnrotin avustajana 9
Yrjö Kaijärven runon taustaa ja maisemaa. 33
Esikuvia vai tunnusmerkkejä – Eeva-Liisa Mannerin runon kuvista 59
Aale Tynnin runo *Jotakin jatkuvuudesta* (1969) 77
Kun oli tuima Tuonen kulku – Eino Leinon *Kouta* (1903) 85
Lapsen koti ja kuolinpesä – Merkintöjä Franz Kafkasta 93

KODIKAS VIERAS LOUKKO – NÄKÖALOJA VIROON

Suomalais-virolaisia taiteilijakosketuksia. 121
Looming – siivellinen sana 141
Pikku Illimar – Friedebert Tuglaksen eleginen lapsuudenromaani. 155
Tuglaksen viimeisen tekstin motiiveista – *Tähtisumua* (1966). 169
Virolaista runoutta suomeksi 177
Myrskykeskus, tuulen henki: Betti Alver 197

Jotakin jatkuvuudesta

J. W. DURCHMAN LÖNNROTIN AVUSTAJANA

I. M. Tallgren kirjoitti 1891 muistokirjoituksessaan Ruoveden vasta poisnukkuneesta kirkkoherrasta Josef Wilhelm Durchmanista: ”Ollen kaiken puolin vaatimaton, ei hän itsestänsä kernaasti puhunut ja siinä syy miks’en hänestä paljon mitään tiedä hänen nuoruutensa ajoista. - -” (Tallgren 1891, 413 - 416). Tallgrenin lausuman voi yleistää kattamaan Durchmanin elinaikaa, ympäristöä ja ystäviä koskevat kirjoitukset ja tutkimukset laajemminkin. Varsin vähän tiedetään tämän ”aikakautensa oivallisimpiin suomen kielen käyttäjiin” (Anttila 1931, 156) kuuluneen miehen toiminnasta. Seurakuntien historiallisissa tai paikallistarinoissakaan ei kirkkoherrasta puhuta. Kahdeksan Elias Lönnrotin tälle pappisystävälleen eri aikoina kirjoittaman, aikaisemmin tuntemattoman kirjeen nyt löydyttyä lienee paikallaan esitellä kirjeiden vastaanottajaa ja hänen suhdettaan Lönnrotiin. Varhaisin kirje on kirjoitettu marraskuun loppupuolella 1834, seuraavat on päivätty 16. syyskuuta 1836, 9. joulukuuta 1842, 4. heinäkuuta 1844, 4. syyskuuta 1845, 25. toukokuuta 1865, 25. heinäkuuta 1865; viimeinen, rouva Durchmanille osoitettu kirje, on päivätty 4. joulukuuta 1865.

Kulttuurihistoriaamme paljon vaikuttaneeseen oululaiseen porvarissukuun kuuluva Josef Wilhelm Durchman syntyi Kuivaniemellä 9.3.1806 Iin kappalaisen poikana (Colliander 1918; Durchman 1886; Lagus 1895; Pohjalaisen Osakunnan nimikirja 1957). Hän valmistui melkein 18-vuotiaana ylioppilaaksi Oulun triviaalikoulusta, josta Snellman oli kahta vuotta aikaisemmin valmistunut. Snellman on osuvasti kuvannut noita kouluvuosia, opettajia sekä latinan kieleen keskittyneen koulun tapahtumia ja järjestystä (Rein 1928, 16 - 24). Saman koulun

oppilaina olleiden Samuli Kustaa Bergin eli runoilija Kallion sekä Klaus Juhana Kemellin nimet kertovat muidenkin myöhemmin kotimaiseen kulttuuriin vaikuttaneiden nuorukaisten opiskelleen samassa koulussa.

J. W. Durchmanin sisaruksista kaksi kuoli lapsena. Kahdesta veljestä tuli sittemmin nimismiehiä, yhdestä henkikirjoittaja, kahdesta pappeja. Vöyrin kirkkoherrana toiminut veli Frans Oskar esitti myöhemmin tärkeää osaa herännäisyyden historiassa. Frans Oskarin ja Carl Saxan kanssa Lönnrot suunnitteli kirjallisen kuukausilehden julkaisemista *Pohjolahti*- tai *Koitar*-nimellä (Anttila 1931, 263). Josef Wilhelmin ainoa sisar avioitui toiseen vanhaan pohjalaiseen sukuun kuuluvan merikapteenin Simon Peter Krankin kanssa. Josef Wilhelm joutui tukemaan nuorempien sisarusten opintoja ja auttamaan heitä taloudellisesti.

Neljä vuotta ylioppilastutkinnon jälkeen Josef Wilhelm Durchman vihittiin Turussa papiksi. Samaan aikaan Turussa opiskelivat Elias Lönnrot, Fredrik Cygnaeus, F. V. Argelander ja monet muut kulttuurihistoriasta tunnetut henkilöt. Durchmanin kanssa samaan osakuntaan kuulunut Klaus Juhana Kemell - entinen koulutoveri - lienee ollut Durchmanin opiskeluaikaisia läheisiä ystäviä (Lagus 1895).

Durchman toimi valmistuttuaan lyhyen aikaa kappalaisen apulaisena Pyhäjoen Haapajärvellä sekä Suomussalmella. Suomussalmella hän tutustui edellä mainittuun suomen kieltä harrastavaan, musikaaliseen kappalaiseen Carl Saxaan[1]. Saxan suomen kielen harrastus oli lähtöisin peräpohjalaisten Oulussa koulunsa käyneiden ylioppilaiden Turkuun perustamasta yhdistyksestä, jonka tarkoituksena oli äidinkielen viljely. Durchman oli myös kuulunut tähän yhdistykseen (Calamnius 1912, 169 -170). Durchmanin jälkeen Saxan apulaiseksi tuli hiljaiseksi ja

synkkämieliseksi luonnehdittu (Anttila 1931, 156) erämaapappi J. F. Liljeblad,[2] joka myös tuli kuulumaan Lönnrotin kajaanilaiseen ystäväpiiriin. Molemmat papit avustivat *Oulun Wiikko-Sanomia* ja myöhemmin *Mehiläistä* (Anttila 1931, 181 - 182). Liljeblad lähetti myöhemmin Lönnrotille sananlaskuja ja arvoituksia, suunnittelipa suomalaista lukukirjaakin Lönnrotin kanssa (Anttila 1931, 389, 393, 402).

Myös Durchman toimitti aineistoa Lönnrotille. Suomussalmelta lähettämässään kirjeessä 6.10.1833 hän valitti, ettei voinut lähettää muuta kuin ”den obetydliga Visan - -”. Hän lupasi kuitenkin lähettää lisää heti, kun siihen pystyisi. Suomussalmelta Durchman muutti Iihin. Muuttonsa edellä hän kirjoitti Lönnrotille jättävänsä Liljebladille *Fredmanin epistolat*, mutta ottavansa mukaan juopottelua vastaan tähdätyt saarnat. Saxa oli nimittäin ilmoittanut, ettei hänellä olisi aikaa niitä kääntää. Durchman sanoo yrittävänsä kääntämistä. Lisäksi kirjoittaja lupasi lähettää Lönnrotille uusia sanoja ja sananlaskuja. Hän pyysi vielä Lönnrotia lähettämään itselleen Juteinin sananlaskukokoelman[3]. Hän mainitsi ohimennen Renvallin sanakirjasta ja käytössä huonoksi menneestä Jusleniuksen *Sana-Lugun Coetuksesta*. Kiinnostus kieleen ja sen viljelyyn oli siis ilmeinen.

Kirjeessä Durchman pyysi Lönnrotia myös ilmoittamaan, milloin raittiusyhdistyksen säännöt olisivat saatavilla. Lönnrotin aloitteestahan syntyi raittiustyön pioneeriyhdistys, jonka säännöt valmistuivat maaliskuussa 1834 (Anttila 1931, 183 - 187; Pesonen 1929, 38 - 39). Oulun ja Kajaanin läänin alueella toimivaksi suunnitellulle seuralle ei tosin vielä ollut otollista maaperää, mutta Durchmanin kiinnostus osoittaa jo suunnan, mihin hänen toimintansa Inarissa (Itkonen 1952, 112n) ja esimerkiksi juoppoutta vastaan suunnatut Liljebladin parannussaarnat pyrkivät (Raittila 1968, 87 - 88).

Pian Iihin tultuaan Durchman sai Lönnrotilta kirjeen Kajaanista (EL marraskuun loppupuolella 1834, päiväämätön). Kirjeessä käsitellään kirjahankintoja, kysellään Durchmanin suomen kielen opintojen edistymisestä ja kerrotaan Suomussalmen uutisia. Lönnrot kertoo juuri palanneensa Venäjän Karjalasta ja kirjoittaa: ”Under namn af Kalevala har jag nu skickat till trycket alla runor om Väinämöinen. De utgöra ren en ansenlig mängd, och nya har jag sedermera fått”. Väinämöis-runothan olivat valmistuneet Kajaanissa jo syyskuun lopulla, ja koko käsikirjoitus valmistui 11.11.1834 (Kaukonen 1939, 40). Alkuvuodesta 1834 Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle lähettämäänsä runoyhdistelmää Lönnrot ei vielä ollut toivonut painettavan. Kalevalan esipuheen Lönnrot päiväsi 28.2.1835. Painoon aineksia oli kuitenkin tämän Durchmanille lähetetyn kirjeen mukaan siis lähtenyt jo kolmisen kuukautta ennen esipuheen päiväämistä.

Iistä Durchman lähetti kirjeensä mukana 27.7.1836 Lönnrotille aineistoa ja pyysi tätä toimittamaan hänelle Juteinin sananlaskut ja Gananderin arvoituskokoelman, jota hän saattaisi täydentää uusilla. Durchman kertoi lisäksi aloittaneensa jo Suomussalmella Cornelius Nepoksen *Miltiadeen* suomennostyön[4]. Vapaahetkinään Durchman ilmoitti tutkineensa ruotsalaisia koraaleja ja Bellmanin laulujen sävelmiä. Durchman valitti K. J. Kemellin 1833 sattunutta kuolemaa ja kirjoitti, että Kemell olisi varmaan voinut suomentaa Bellmania. Lisäksi Durchman kertoi kirjeessään pian saavansa luettavaksi Kalevalan toisenkin osan. Durchmanin kirjeen kiintoisimpia kohtia onkin seuraava Kalevalaa koskeva kehotus:

> Låt Kalevala under fortsättningen innefatta alla äfven förut tryckta, gamla, numera ej allom bekanta runor h.e. Toppelii, af dig förut samlade - - så att man finge Opera Omnia.

Lönnrot piti vastauskirjeen mukaan Durchmanin lähettämää aineistoa hyvin arvokkaana (EL 16.9.1836). Hän kehotti samassa yhteydessä Durchmania jatkamaan myös käännösrintamalla: *Mehiläisessä* voisi julkaista Suomen historiaan liittyvää aineistoa Rühsin tai Fryxellin teoksista[5]. Päivää ennen Durchmanille kirjoittamistaan Lönnrot oli saanut valmiiksi *Mehiläisen* 1836 viimeisen numeron käsikirjoituksen. Tuossa vuoden lopulla ilmestyneessä lehdessä Lönnrot julkaisi arvokkaina pitämiään Suomen kansan arvoituksia ja sananlaskuja kolmella sivulla. Lönnrotin mukaan ne olivat ”ynnä monien muiden, outojen Arwutusten, Sanalaskuin ja Sanojen kanssa, jotka mielelläni seuraawissa osissa olen pränttäyttäwä, Herra Komministeri Juoseppi Wilhelmi Durkmannilta kerätyitä” (Mehiläinen 12/1836). Joukossa on muun muassa sananlasku ”Henki on eläkkeen poika”, jonka selityskin oli painettu mukaan:

> Seuraawassa kanssapuheessa kuultu: ”Ainako on äänesi nuin käriänä?” ”Ompa se kyllä” - ”Pienuuestako se on ollut laskeuksissa?” - ”Saiwat minun paremmallani ollessa kewäillä aina lohipatoja kahlaamaan. Siitä mulla ääni turmeusi.” - ”Mikä oli pakko ruweta siihen koiran wirkaan (kahlaajaksi)?” - ”Henki on eläkkeen poika” (D-n)

Durchmanin lähettämää sananlaskua ”Raha rikkahan kuluwi, pää menewi köyhän miehen” seurasi Lönnrotin laajahko selitys, jossa hän kertoi suomalaisten toisista samantyyppisistä sananlaskuista ja mainitsi muissakin maissa olleen ennen pohjaa tällaisten syntymiseen:

> Wanha Greikalainen wiisas aikoinansa wertasi lain hämähäkin werkkoon, johon sääsket ja pienemmät kärpäset puuttuwat, waan josta isommat kärpäset, paarmat ja kovakuoriaiset lentäwät läwitse, wielä werkonki mennessään särkien.

Mehiläisestä tietoomme tulleet Durchmanin kotipitäjästään keräämät sananlaskut ja kansankielen sattuvat ilmaukset eivät Durchmanissa herättäneet yksinomaan passiivista tieteellistä mielenkiintoa. Lutheria ja Agricolaa lukeneena Durchman ymmärsi sananlaskujen käytännöllisen merkityksen hankalienkin asioiden havainnollistajina. Harvapuheinen ja joskus yksitoikkoinenkin saarnamies Durchman ”tunsi paljon sananlaskuja ja osasi aina sattuvasti höystää puhettansa niillä” (Tallgren 1891, 414 - 415). Lönnrot käytti varmasti Durchmanin myöhemminkin lähettämiä sananparsia, arvoituksia ja sanoja kokoelmiensa lähteenä, vaikka niitä ei ole julkaistukaan yhtä selkeästi Durchmanilta saatuna aineistona kuin *Mehiläisessä* ilmestyneitä. *Suomen Kansan Vanhojen Runojen* kerääjien joukossa ei esiinny Durchmanin nimeä, vaikka sieltä esimerkiksi on voitu erotella Liljebladin kokoama aineisto. Myös Lönnrotin laajan kokoelman joukosta on hyvin vaikea löytää sitovasti Durchmanin keräämää aineistoa. Laajan Lönnrotiana-kokoelman alkupuolen tuntemattomina pidetyt käsialatkaan eivät näytä selvästi juuri Durchmanin kirjoittamilta (Lönnrotiana 1, 10, 17).

Durchman muutti Iistä pitkäksi aikaa Lappiin. Ennen pohjan perukoille lähtöään Durchman kirjoitti Lönnrotille 20.2.1838:

> Lappalainen minusta nyt tulee. Mutt’ ennenkö sinne lähen, lähetän nämät vähäiset kokoilemani.- - Kun Inariin pääsen, toivon jotain uutta sieltä saattavani kokoilla. Olis tässä nyt muuan kellolaisen runo, jonka tapasin isä vainajani papereissa. Kumpa sekään olis uusi. - - Nämät *Sananparret, Arvotukset* ja *sanat* lähetä joskus takasin tuleen.- - Huhti kuussa heitän Iin ja lähen kohen Lappia kokemaan. Kirjat sinne kulkee *Tornion Utsjoen kautta Enariin*.- -

Kirjeessä mainittu kellolaisen runo, jonka Durchman oli löytänyt vajaata vuotta aikaisemmin kuolleen isänsä papereista, on säilynyt.

Kyseessä on varmasti sama runo, jonka Lönnrot julkaisi *Mehiläisessä* 5 - 6/1839: tuntemattoman tekijän laatimat, achreniuslaista kuvastoa viljelevät ”Suru Runot Herran Kirkkoherran Iin pitäjästä, Herran Hendrik Suntin Kuoleman ylitse, joka tapahtui 30 päiwänä Heinäkuussa wuonna 1797 kirjoitettu Kellossa 12 päiwänä Elokuussa”. Ymmärrettävästi runo on ollut J. W. Durchmanin isän Gustaf Durchmanin papereissa. Olihan tämä tullut kyseisen ”Herran Hendrik Suntin” apulaiseksi vuotta ennen Sundin kuolemaa. Myöhemminkin Gustaf Durchman toimi vielä pappina samassa pitäjässä.

- - -

Näin on kutsunut Jumala
Kirkkoherran kiirehtinyt:
”Tule nyt lepotupahan,
Ilon rauhan nautintohon,
Rauhan kansan kaupunkihin,
Nyt on aika aiwottuna,
Määräpäivä päätettynä,
Koska terweys meneypi,
Woima kerran kehnoneepi,
Ett’ on ruumis runneltuna,
Wiran reisuissa rewitty,
Lapin kylmissä kylissä,
Waiwan maassa matkustaissa,
Monen tuiskun tuntemassa,
Monen myrskyn myrnehissä,
Niin nyt sielun sen eestä
Siirrän taiwahan talohon,
Suuren tuskan tuntematta,
Tauin kiinteän kiwutta.»
Silloin kuolema kowilla
Kerran koski kourillansa,
Luojalta luwan kysynyt,
Wallan saanut wanhemmilta.
Nopiasti poies nouti
Surun lakson laitumelta,
Teki matkankulkewalle
Parahimman palweluksen
- - -

Pian J. W. Durchman matkusti itse Lapin kyliin jäädäkseen niihin kymmenen vuoden ajaksi. Durchmanin matkan vaiheet ovat säilyneet tiedossa M. A. Castrénin 1852 ilmestyneiden matkakertomusten ansiosta. Durchmanin matkatovereina olivat kielentutkija Castrén,

luonnontutkija Blank ja lääkäri Ehrström. Toista kuukautta kestävä matka tehtiin Torniosta Ylitornion kautta Muonioon, jalan Pallastuntureiden ylitse, jokiteitse Peltovuomaan ja sieltä Törmäseen ja Pielpajärvelle. Castren kertoo matkasta varsin yksityiskohtaisesti. Hän kuvaa sääskien, kuumuuden ja ruokatarpeiden vähyyden aiheuttamia vaikeuksia. Hän kertoo Durchmanin auttaneen Muoniossa papistoa hengellisissä toimituksissa. Castrén kertoo oppaasta, joka lauloi jokimatkoilla Väinämöisestä ja Louhen tyttärestä. Castren antaa ymmärtää Durchmanin kauhistelleen lappalaiskylien siivottomuutta ja jopa paenneen useiksi tunneiksi metsään silloin, kun muut olivat uskaltautuneet menemään erääseen likaiseen hökkeliin. Matkalaisten saavuttua Pielpajärvelle he saivat nähdä Durchmanin, Inarin ensimmäisen vakinaisen papin, tulevan asunnon:

> Päärakennuksessa on kaksi huonetta, joihin pääsee kaikki muut paitsi auringon säteet. - - Kaakeliuunin asemesta kummassakin huoneessa on takka, ja jotta lämpö säilyisi kamareissa, savupiippuun työnnetään katolta käsin heinätukko. (Castrén 1967, 40).

Matka jatkui Utsjoelle, jonka pappilaan miehet saapuivat monien taivasalla vietettyjen öiden jälkeen. Utsjoen kirkkoherran J. Stenbäckin pappilassa oleskeli samaan aikaan pappilan rouvan serkku, neiti Emma Reuter, josta tuli kymmenen päivän kuluttua Durchmanin morsian.[6] Pian matkalaiset kuitenkin joutuivat palaamaan Inariin, ja sieltä kulku johti Kemiin Sodankylän upottavien soiden sekä Kitisen ja Kemijoen koskien kautta. Durchmanin matkan aiheena oli häävalmistelujen lisäksi varojen hankkiminen pappilan talviasuttavaksi korjaamista varten.

Ympäristön eristyneisyys ja ankeus Inarissa saattoi yllättää Durchmanin. Tuskastuneena hän kirjoitti Lönnrotille siitä, miten toivotonta on

Lukijan silmin kertoo teksteistä, lukijasta ja kirjoittajista:

Mikä oli Franz Kafkan peruskysymys? Miksi Kafkan koko tuotanto käsittelee vain sitä?

Miksi Betti Alver on suuri eurooppalainen kirjailija?

Tutkija esittelee suomalaisen kirjakielen tienraivaajia ja runouden kuvien taustaa ja jatkuvuutta Leinon, Kaijärven, Tynnin ja Mannerin teksteissä.

Kirja tuo näkyville suomalais-virolaisia kirjailija- ja taiteilijayhteyksiä, erittelee Friedebert Tuglaksen tekstejä ja pohtii runouden toiselle kielelle kääntämisen mahdollisuuksia.

Hannu-Pekka Lappalainen on työskennellyt kirjallisuuden opettajana, tutkijana ja toimittajana. Hän on saanut Suomen Arvostelijain Liiton ja BTJ-Kirjastopalvelun tunnustusapurahan sekä Viron kirjailijaliiton Looming-lehden palkinnon.

9 789523 307988

ISBN: 978-952-330-798-8

BoD™ BOOKS on DEMAND

www.bod.fi